

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “CİNAYƏT HÜQUQU”

FƏNN: “MALİYYƏ HÜQUQU”

M Ü H A Z İ R Ə

**MÖVZU № 9. Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan vergilərin ümumi
xarakteristikası**

Tərtib etdilər:

“Cinayət hüququ” kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

İmrəli Məmmədli

“Cinayət hüququ” kafedrasının müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı

Şamxal Kərimov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib

Protokol № _____ “ _____ ” _____ 2018-cı il.

Bakı-2018

Mövzu 9. Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan vergilərin ümumi xarakteristikası

PLAN:

Giriş

1. Əlavə dəyər vergisi (ƏDV). Aksizlər.
2. Hüquqi şəxslərdən alınan mənfəət vergisi. Gəlir vergisi.
3. Torpaq vergisi. Əmlak vergisi.

Nəticə

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. «Qanun» nəşriyyatı Bakı, 2018.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2018.
3. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət maliyyəsi haqqında” normativ hüquqi aktlar toplusu. Qanun 2010
4. Simran Həsənov “Vergi hüququ” ensiklopedik lüğət. Elm və təhsil Bakı 2012.
5. F.Ə Məmmədov., A.F. Musayev., M.M. Sadıxov., Y.A. Kəlbiyev., Z.H.Rzayev., “Vergilər və vergi tutuma”. Dərslik. Bakı, 2006.
6. Afət Mirzəyeva. “Vergi hüququ”. Dərs vəsaiti Bakı,2007
7. Afət Mirzəyeva. “Maliyyə hüququ”. . Dərs vəsaiti . Qanun. Bakı, 2003.
8. Afət Mirzəyeva “Maliyyə hüququ”. Adiloğlu nəşriyyatı. Dərslik . Bakı, 2008.
9. Vergi Məcəlləsinin Kommentariyası (ən son əlavə və dəyişikliklərlə). Bakı, 2010
10. Həsənlı M.X. Vergilər (I buraxılış) «Şərq-Qərb» nəşriyyatı. Bakı, 1999
11. Vidadi Zeynalov “Maliyyənin əsasları”. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008.
12. Милков Н.В. Налоги и налогообложение. М, 1999.
13. Налоги и налогообложение. Под ред. И.Г.Русаковой, О.А.Кашина. М., 1998.
14. Толстопятенко Г.П. Европейское налоговое право. М., 2001. С.137.

GİRİŞ

Artıq ötən müəhazirələrımızdə dövlət büdcəsi, onun yaradılması mənbələrindən bəhs edilmişdi. Qeyd edilmişdi ki, bu büdcə ayrı-ayrı mənbələrdən, o cümlədən də vergi və rüsumlardan yaranır.

Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinin əsasını təşkil edən Vergi Məcəlləsinə əsasən ayrı – ayrı vergi növlərinə aiddir:

- əlavə dəyər vergisi;
- aksizlər;
- hüquqi şəxslərdən alınan gəlir vergisi;
- mənfəət vergisi;
- torpaq vergisi;
- əmlak vergisi.

“Ayrı-ayrı vergilərin alınma qaydalarının xarakteristikası” adlı bu müəhazirə məhz bu vergi növlərinin mahiyyətinin öyrənilməsinə, onların alınma qaydalarına və s. həsr edilir. Burada Vergi Məcəlləsi ilə yanaşı ayrı-ayrı sahəvi normativ aktlardan da istifadə edilir.

SUAL 1. Əlavə dəyər vergisi (ƏDV). Aksizlər.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində əsas vergilərdən biri də dolaylı vergi olan əlavə dəyər vergisi (bundan sonra – ƏDV) malların (iş və xidmətlərin) istehsalı və reallaşdırılması prosesində yaranan və onlar satıldıqca büdcəyə köçürülən dəyər artımının (yeni əlavə dəyərin) bir hissəsinə deyilir.

Azərbaycanda ƏDV ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının “Əlavə dəyər vergisi haqqında” 31 dekabr 1991-ci il tarixli Qanunu ilə tətbiq edilmişdir.

Ümumiyyətlə isə əlavə dəyər vergisinin alınması mexanizmi ilk dəfə 1954-cü ildə fransız iqtisadçısı F.Lore tərəfindən irəli sürülmüşdür və 1958-ci ildən Fransanın özündə tətbiq edilmişdir. Sonralar ƏDV Fransadan başqa Avropa İqtisadi Birliyi ölkələrində və dünyanın sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində də tətbiqini tapdı.

Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında 1957-ci il Roma Müqaviləsi birlik üzvü olan dövlətlərin ümumi bazarın inkişaf etdirilməsi üçün dolaylı vergiqoyulma sisteminin tənzim edilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirmələrini nəzərdə tuturdu. ƏDV-nin vergi sisteminə daxil edilməsi birliyin üzvü olmaq üçün əsas şərtlərdən biri idi. Bu zərurət onunla əlaqədar idi ki, üzv dövlətlərdə yığılan ƏDV üzrə daxilolmalardan müvafiq ayırmalar hesabına birliyin büdcəsi formalaşmalı idi. Avropa Birliyinin maliyyə sisteminin yarandığı ilk vaxtlar üzv dövlətlərin üzvlük haqqları təşkil edirdi. Bir qədər sonra 1957-ci ildə qəbul olunmuş Roma Müqaviləsinə əsasən əlavə olaraq, üzv dövlətlərdə alınan ƏDV-dən ayırmalar hesabına, nəhayət Avropa Birliyi Şurasının 28 aprel 1970-ci il tarixli 70/243 sayılı Qərarına əsasən, Birliyin büdcəsi üzvlük haqqından başqa aşağıdakı gəlirlər hesabına da formalaşmalı oldu:

– kənd təsərrüfatı məhsullarının birliyin üzvü olan dövlətlərə üzv olmayan dövlətlərdən idxalı, həmin dövlətlərə isə ixracına görə kənd təsərrüfatı vergiləri;

- birlik üzvü olan dövlətlərdə şəkər istehsalı ilə məşğul olan kompaniyalardan şəkərə görə vergi; qlükoza alınması və satışından vergi;
- Avropa Birliyinin gömrük sərhədlərində alınan antidempinq və kompensasiya rüsumları;
- üzv dövlətlərdə alınan ƏDV-dən ayırmalar;
- Avropa Birliyi aparatının işçiləri olan fiziki şəxslərdən gəlir vergisi.

Avropa Birliyi Şurasının 28 aprel 1970-ci il tarixli 70/243 sayılı qərarı ilə, birliyin maliyyə ehiyatlarının strukturu müəyyən edilərkən, üzv dövlətlərdə toplanan ƏDV-dən faiz ayırmaları əsas mənbə kimi qiymətləndirilmişdi.

Hazırda bazar iqtisadiyyatına keçmiş dövlətlər ümumi bazar qanunauyğunluqlarına dair beynəlxalq normalara tabe olaraq, vergi sistemlərinə ƏDV və aksizlər daxil etmişlər (ƏDV Yaponiyada 1989-cu ildən, Kanadada – 1990-cı ildən tətbiq olunur).

Ümumiyyətlə, əlavə dəyər vergisi bütövlükdə 42 dövlətdə tətbiq olunur, onlardan 17-si Avropa ölkələridir. Rusiyada ƏDV 1992-ci ildən tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsinin XI fəslə (153-181-ci maddələr) ƏDV-nin alınması prinsipləri və hüquqi tərkib elementlərinə həsr edilmişdir.

ƏDV-nin ödəyiciləri, Məcəllənin 154-cü maddəsinə əsasən, ƏDV ödəyicisi kimi vergi orqanında qeydiyyatdan keçən şəxslərdir.

Vergi ödəyicilərinin dairəsi, Vergi Məcəlləsinin 155-ci maddəsində konkretləşdirilir. Bu maddədə vergiyə cəlb olunması üçün faktiki əsas kimi, sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxsin əvvəlki üç aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi (yəni, dövriyyə) – aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin (100000 manatın) 1250 misindən artıq olan həcmi götürülür. Bu halda şəxs dövr başa çatdıqdan 10 gün ərzində vergi orqanında ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməyə borcludur¹.

¹ Həsənlı M.X. Vergilər (I buraxılış) Bakı. «Şərq-Qərb» nəşriyyatı. 1998

Verginin obyektı vergi tutulan əməliyyatların (ölkədaxili satış dövriyyəsi) əlavə edilmiş dəyəri və vergi tutulan idxal hesab olunur. Ölkədaxili satış dövriyyəsi dedikdə, ölkə ərazisində malların satışı, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar dövriyyə nəzərdə tutulur.

Əlavə dəyər vergisini başqa vergilərdən fərqləndirən əsas cəhət onun spesifik alınma mexanizminin olmasıdır.

Dolayı vergi kimi, ƏDV büdcəyə qanunla müəyyən edilmiş subyektlər – vergi ödəyiciləri tərəfindən deyil, malları əldə edən istehlakçılar (alıcılar) tərəfindən ödənilir. Belə ki, ƏDV artıq həmin malların qiymətləri üzərindədir. Beləliklə, malları alarkən, məhz istehlakçılar ƏDV-nin faktiki ödəyicisi olmuş olurlar.

Malların satışını həyata keçirən satıcılardan heç biri, əslində, vergi yükü daşmır, çünki vergi hər dəfə yeni alıcı tərəfindən kompensasiya olunur (əvəzləşdirilir). Yalnız sonuncu istehlakçı malı satmadığı, özü istehlak etdiyi üçün öz ödənişini başqası vasitəsi ilə kompensasiya edə bilmir.

Hər bir satış aktında əmtənin qiymətlərində əlavələr formasında olan və sonuncu istehlakçının ödədiyi bütöv məbləğdə vergi hissə-hissə və vaxtında büdcəyə daxil olur. Büdcə ƏDV formasında vergiləri istehsal və satış dövrü ərzində və bu dövrün sonuna qədər bir dəfə deyil, bərabər ölçülərdə bir neçə dəfə qəbul edir. Əlavə dəyər vergisinin bu xüsusiyyətinə görə hüquq ədəbiyyatında ona “çoxpilləli vergi” deyilir.

Verginin alınma texnologiyasını göstərən sxem əsasında ƏDV-nin çoxpilləli vergi kimi alınması mexanizmini və bu zaman ödəyicilərlə büdcə arasındakı münasibətləri təhlil etmək olar.

Sxemdə şərti olaraq, xammal satışından başlamış, detalların satışı, hazır məhsulun başa gətirilməsi və onun topdansatış və pərakəndə satış ticarət müəssisələrinə hərəkəti və nəhayət, sonuncu istehlakçı ilə qurtaran vergi münasibətləri əks olunmuşdur. Göründüyü kimi, hər bir müəssisə ƏDV-ni alıcıdan qəbul edir, eyni zamanda özü tədarükçüyə ödəyir. Yalnız onu qeyd etmək lazımdır ki, hər müəssisə büdcəyə qəbul olunmuş və ödənilmiş vergilər

arasında fərqi köçürür. Ona görə ki, münasibətin hər mərhələsində alınan malın dəyəri üzərinə yeni əlavə dəyər qoyulur və bu dəyər vergiqoyulma obyektinə olmuş olur.

Vergi Məcəlləsinin 17-ci maddəsinə əsasən, ƏDV-nin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizidir.

Ümumiyyətlə, müxtəlif ölkələrin vergiqoyulma sahəsində təcrübəsinə istinadən söyləmək lazımdır ki, beynəlxalq vergi hüquq normaları ƏDV dərəcələrinin üç növünü müəyyənləşdirmişdir:

- standart dərəcə;
- aşağı dərəcə;
- yüksək dərəcə.

ƏDV-nin aşağı dərəcəsi, bir qayda olaraq, sosial əhəmiyyətli mallara (xidmətlərə), məsələn, ərzaq mallarına, tibbi xidmətlərə münasibətdə tətbiq edilir.

Azərbaycanda ilk dəfə ƏDV tətbiq edilərkən (31 dekabr 1991-ci il tarixli Qanuna əsasən), onun dərəcəsi ən yüksək – 28 % idi. Halbuki, hələ o zamanlar başqa ölkələrdə üç cür: standart, aşağı və habelə, yüksək vergi dərəcələri tətbiq edilirdi.

Avropa ölkələrində bu verginin orta həddi 14-20 % olmaqla, məhsulların növündən asılı olaraq, differensiasiya (qruplaşdırma) olunur. Məsələn, İtaliyada ƏDV-nin dörd növ vergi dərəcəsi tətbiq olunur:

- standart dərəcə – 19 %;
- geniş istehlak mallarına (ərzaq, su, qaz, elektrik enerjisi, dərman preparatları və s.) – 4 % və 9 %;
- qiymətli şeylərə yüksək dərəcə – 38 %.

Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsinə əsasən, ƏDV-nin dərəcələri aşağıdakı kimidir: a) 10 %- ərzaq və uşaqlar üçün malların satışı üzrə dövriyyə; b) 20 % - geniş istehlak malları üçün; c) 9, 09 % və 16, 67

% - ölkəyə xaricdən gətirilən malların (işlərin və xidmətlərin) satışı üçün və habelə kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üçün¹.

Azərbaycan Respublikasında isə vergi dərəcəsi hələlik yeganədir və 18 % təşkil edir.

ƏDV üzrə hesabat dövrü təqvim ayı sayılır. Vergi ödəyicisi vergi orqanlarına hər hesabat dövrü üçün ƏDV-nin bəyannaməsini təqdim edir və bundan sonra müəyyən edilən müddətdə vergini büdcəyə ödəyir.

Vergi Məcəlləsinin 164 və 165-ci maddələrinə əsasən, ƏDV üzrə iki cür güzəşt nəzərdə tutulur:

- vergi ödəməkdən azad edilmə;
- verginin sıfır dərəcəsi (0) ilə tutulması.

Vergidən aşağıdakılar azad edilir:

1) özəlləşdirmə qaydasında dövlət müəssisəsindən satın alınan əmlakın dəyəri, habelə dövlət əmlakının idarəyə verilməsindən alınan icarə haqqının büdcəyə ödənilməli olan hissəsi;

2) maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi;

3) milli və ya xarici valyutanın (numizmatika məqsədlərindən başqa), həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi və ya idxal edilməsi;

4) Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının aktivlərində yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan qızılın, valyuta sərvətlərinin, xaricdə istehsal olunmuş Azərbaycanın pul nişanlarının, digər bu qəbildən olan qiymətli şeylərin idxalı;

5) müəssisənin nizamnamə fonduna hər hansı vəsaitin qoyulması;

6) beynəlxalq təşkilatların, xarici dövlətlərin hökumətlərinin, dövlətlər-arası və hökumətlər-arası müqavilələrə əsasən, xarici hüquqi və fiziki şəxslərin ayırdıqları kreditlər və borclar hesabına, habelə bu borclar hesabına həyata keçirilən layihələrdə Azərbaycan tərəfinin payı hesabına mallar alınması, işlər görülməsi, xidmətlər göstərilməsi və bunların idxalı;

¹ Налоги и налогообложение. Под ред. И.Г.Русаковой, О.А.Кашина. М., 1998

7) orta məktəb dərslikləri, uşaq ədəbiyyatının və büdcədən maliyyələşdirilən dövlət əhəmiyyətli nəşrlərin istehsalı ilə bağlı redaksiya, nəşriyyat və poliqrafiya fəaliyyəti;

8) Azərbaycan Respublikası Milli Bankının qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı mal idxalı, iş görülməsi və xidmət göstərilməsi və bir sıra başqa güzəştlər.

Aşağıdakı hallarda ƏDV sıfır (0) dərəcə ilə tutuurlar:

– xarici ölkələrin diplomatik və analoji nümayəndəliklərinin rəsmi istifadəsi, habelə bunların diplomatik, inzibati və texniki işçilərinin, habelə onlarla yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan mal və xidmətlər;

– xaricdən alınan əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) hesabına malların alınması, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və bunların idxalı;

– beynəlxalq yük və sərnişinlərin daşınması, habelə beynəlxalq uçuşlar üçün işlədilən yanacaq-sürtkü materiallarının və digər texniki əşyaların təqdim edilməsi ilə bağlı olan nəqliyyat xidmətləri və ya digər xidmətlərin göstərilməsi, işlərin görülməsi və s.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin 10 oktyabr 2001-ci il tarixdə A-148 sayılı “Əlavə dəyər vergisi ödəyicilərinin qeydiyyatı, ƏDV-nin hesablanması və alınmasına dair” Metodiki Göstərişlərin 15-ci bölməsinə müvafiq olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, Vergi Məcəlləsində “0” dərəcə üzrə ƏDV-dən azadolmalara daxil olan mal, iş və xidmətlərin idxalı zamanı əlavə dəyər vergisi ümumi qaydada alınır. Lakin həmin malları (iş və xidmətləri) idxal edən şəxslər qeydiyyatda olduğu vergi orqanına qanunvericilikdə müəyyən edilən “0” dərəcə vergiyə cəlb olunmadığını əsaslandıran müvafiq sənədləri təqdim etməlidir. Sənədlər müəyyən yoxlanışdan keçdikdən sonra həmin mallara alınmış ƏDV-nin məbləği Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsindən onlara geri qaytarılır.

Aksiz - fransızca “accise”, latınca “agriqepe” sözlərindən götürülmüş, mənası “kəsmək” deməkdir. Aksiz vergisi tarixən, əsasən kütləvi istehlak

mallarına (qənd, çay, tütün, duz, kibrit, spirtli içkilər və s.) görə ödənilən vergi olmuşdur.

Aksizlər – dolayı vergi olub, malların qiymətləri və ya tarifləri üzərinə qoyulan əlavədir. Aksizlər yüksək rentabelli məhsulların istehsalından əldə olunan yüksək hədlərdə mənfəətin büdcəyə alınması və bütün müəssisələr üçün təxminən eyni iqtisadi şərait yaradılması məqsədilə tətbiq olunur. Aksizlərin köməyi ilə malların qiymətlərinin bir hissəsi – əlavəsi dövlət büdcəsinə alınır. Bu əlavə (yəni aksiz) nə istehsalın səmərəli təşkilinin nəticəsində, nə də istehlak xüsusiyyətlərinə görə əldə olunur. Qiymətlərə əlavələr həmin malların istehsal və satışının xüsusi şəraitinin nəticəsidir. Əgər bu əlavələr dövlət büdcəsinə alınmazsa, həmin məhsulları hazırlayan müəssisələr çox yüksək mənfəət əldə etmiş olar və bu hal başqa müəssisələrlə onları qeyri-bərabər vəziyyətdə qoymuş olardı. Məsələn, əgər spirtli içkilərin pərakəndə satış qiymətlərində aksiz olmasa idi, onda onları hazırlayan müəssisələrin rentabelliği yüz faizlərlə hesablanardı.

Beləliklə, aksizlər həddən artıq yüksək mənfəətin yaranmasının qarşısını alır. Mineral xammal çıxarılması ilə məşğul olan müəssisələrin aksizlərə cəlb edilməsi də məhz bu məqsədlədir.

Azərbaycanda aksiz vergisi 31 dekabr 1991-ci il tarixli “Aksizlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən tətbiq edilmişdir.

Hazırda aksizlərin alınması mexanizmi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Məcəllənin XII fəslə (182-196-cı maddələr) aksizlərə aid edilmişdir. Vergi Məcəlləsinin 182-ci maddəsində respublika ərazisində istehsal edilən, yaxud idxal olunan aksizli mallardan aksiz tutulması müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 190-cı maddəsində respublikada istehsal edilən aksizli malların adları çəkilir:

- içməli spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri;
- tütün məmulatları;
- neft məhsulları.

Əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə neqativ təsirini azaltmaq məqsədilə, aksizli mallar siyahısına ənənəvi olaraq bahalı idxal malları (zinət əşyaları, xəzlər, minik avtomobilləri) və yüksək tələbat malları (spirtli içkilər, benzin və tütün məmulatları) daxil edilir. Aksizli malların siyahısı hökumət tərəfindən hazırlanır və qanun şəklində təsdiq olunur.

Vergi Məcəlləsinin 183-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan ərazisində aksizli malların istehsalı və ya idxalı ilə məşğul olan bütün müəssisələr və fiziki şəxslər, habelə respublikadan kənarında bilavasitə özü və ya podratçı vasitəsilə aksizli malları istehsal edən və istehsal etdiyi yerdə vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləri aksizin ödəyiciləridir.

Sifarişçinin göndərdiyi xammaldan Azərbaycan Respublikası ərazisində mallar istehsal edildiyi hallarda, malların istehsalçısı (podratçı) aksizin ödəyicisidir. Bu halda istehsalçı (podratçı) aksiz məbləğlərini sifarişçidən almalıdır.

Bu verginin obyektləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal edilən aksizli malların istehsal binasının hüdudlarından kənara buraxılması;
- idxal malları üçün – Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq aksizli malların gömrük xidmətinin nəzarətindən çıxması.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi ölkələrdə aksizlərin qoyulduğu malların dairəsi çox genişdir. Onların sırasına hətta xidmətlər də aid edilmişdir, məsələn, telefon xidməti, kinofilmlərin tamaşası, sığorta, nəqliyyat daşımaları. Hazırda Almaniyada 20 adda mal və xidmətlərə aksizlər müəyyən olunmuşdur.

İdxal mallara görə aksizlərin dərəcələri “Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən aksiz vergisinə cəlb olunan malların aksiz dərəcələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 yanvar 2001-ci il tarixli 20 sayılı Qərarı ilə müəyyən edilmişdir. Aksizlər aksizli malların növündən asılı olaraq, sabit məbləğlərdə və ya faizlə alınır. Məsələn,

minik avtomobillərinə münasibətdə sabit vergi məbləği tətbiq olunarsa, spirtli içkilər və ya tütün məmulatları üçün faizlə hesablanır.

Aksizlər dolayı vergi olmaqla ƏDV kimi, istehlakçılar tərəfindən (faktiki ödəyici) ödənilir. Lakin ƏDV-dən fərqli bəzi spesifik xüsusiyyətlərə də malikdir:

– əgər aksizlərin obyektləri respublikamızda yalnız aksizli malların satış dövriyyəsidirsə, ƏDV həm malların, həm işlərin və həm də xidmətlərin satış dövriyyəsinə qoyulur. Aksizli malların dairəsi xüsusi aktla dəqiq müəyyən edilmişdir;

– əgər aksiz geniş istehlak malları üçün müəyyən edilsə, ƏDV həm zəruri, həm kütləvi, həm də geniş istehsal mallarının üzərinə qoyulur (bəzi malları çıxmaq şərtilə);

– ƏDV çoxpilləli vergidir, istehsal və dövriyyənin bütün mərhələlərində ödənilir, lakin aksizlər yalnız istehsal prosesində qoyulur;

– ƏDV-dən fərqli olaraq, aksizlər malların buraxılış qiymətlərindən həm faizlə, həm də sabit məbləğlərdə tutulur;

– ƏDV universal dolayı vergidirsə, aksizlər fərdi dolayı vergidir – malların növündən asılı olaraq müxtəlif dərəcələrlə tutulur.

Vergi Məcəlləsinə görə, aksizlər üzrə hesabat dövrü təqvim ayıdır. Aksizli mallar istehsal edildikdə hər hesabat dövrü üçün vergi tutulan əməliyyatlar üzrə aksizlər hesabat dövründən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq ödənilməlidir.

Aksizli mallar üzərində xüsusi nəzarət müəyyən edilmişdir. Belə ki, aksiz tutulan mallara, o cümlədən idxal mallarına aksiz markalarının tətbiqi müəyyən edilmişdir. Aksizli malları markasız idxal etmək, saxlamaq (şəxsi məqsədlər üçün istisna olmaqla) və ya satmaq qadağandır, əks halda mallar dövlət nəfinə alınır. Qeyd etmək lazımdır ki, spirtli içkilər və tütün məmulatları istər respublikada istehsal olunmuş olsun, istərsə də kənardan gətirilmiş olsun, hər iki halda mallar markalanmalıdırlar.

Aksizlər, ƏDV kimi dövlət büdcəsinin mənbəyini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının 2003-ü il dövlət büdcəsi haqqında Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, 2003-cü il dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində aksizlərin ümumi həcmi 4,9 % məbləğində müəyyən edilmişdir.

SUAL 2. Hüquqi şəxslərdən alınan mənfəət vergisi. Gəlir vergisi

Mənfəət vergisi Azərbaycanda “Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” 9 noyabr 1991-ci il Qanunu ilə vergi sistemində daxil edilmişdir. 24 dekabr 1996-cı il tarixli Qanunla sonradan bu qanuna əlavə və dəyişikliklər olunmuşdur.

Mənfəət vergisinin alınması hazırda Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə tənzim olunur.

İlk qanuna əsasən, mənfəət vergisi əsasən, progressiv üsulla hesablanırdı, yəni mənfəəti yüksək olan müəssisələr yüksək dərəcələrlə də vergiyə cəlb edilirdi. 24 dekabr 1996-cı il Qanun verginin proporsional üsulla tutulmasını təsbit etdi (vahid vergi dərəcəsi – 32 % müəyyən edildi).

Mənfəət vergisinin tətbiqi zamanı iki mühüm prinsipin müəyyən edilməsi zəruridir: ərazi prinsipi və rezidentlik prinsipi.

Ərazi prinsipinə görə hüquqi şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki mənbələrdən əldə etdiyi gəlirlər mənfəət vergisinə cəlb olunur. Şübhəsiz ki, respublikadan kənar əldə olunmuş gəlirlər mənfəət vergisinin bazasına daxil edilə bilməz. Lakin bu zaman rezidentlik prinsipini nəzərə almaq vacibdir. Çünki rezidentlik prinsipi o deməkdir ki, hansı yerdə mənfəət edilməsinə baxmayaraq, hüquqi şəxs rezident olduğu dövlətdə qanunvericiliyə əsasən mənfəət vergisi ödəməlidir. Bu iki prinsip vergiqoyulmada mütləq nəzərə alınmalı və bu iki prinsipdən asılı olaraq, mənfəət vergisinin alınması məsələsi həll olunmalıdır.

Bir çox kompaniyaların transmilli xarakter daşdığı və mənfəətin böyük hissəsinin xaricdən əldə olunduğu ölkələrdə vergiqoyulmada əsasən rezidentlik prinsipi əsas tutulur. Zəruri olduqda ərazi prinsipindən də istifadə olunur.

Belə qayda məsələn, Böyük Britaniya və Almaniyanın qanunvericiliyində nəzərə alınmışdır.

Mənfəət vergisi düzünə (şəxsi) vergi olmaqla, rezidentlik prinsipinə əsaslanaraq tətbiq olunur. Belə ki, həm Azərbaycan Respublikası ərazisində, həm də onun hüdudlarından kənarında mənfəət əldə olunarsa, qanunvericilikdə müəyyən olunmuş xüsusi qaydada qeydiyyatdan keçən hüquqi şəxslər mənfəət vergisinin ödəyicisidirlər. Xarici hüquqi şəxslərin Azərbaycanda olan daimi nümayəndəlikləri Azərbaycan Respublikası ərazisindəki mənbələrdən əldə etdikləri mənfəətə görə mənfəət vergisinin ödəyiciləridir¹.

Mənfəət vergisinin ödəyiciləri olan hüquqi şəxslərin xüsusi qaydada uçota alınması Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 33-35-ci maddələrində göstərilir. Uçota alınması barədə vergi orqanına ərizə hüquqi şəxsin dövlət qeydiyyatına alındığı gündən 30 gün müddətində verilməlidir. Dövlət qeydiyyatına alınması barədə onlara qeydiyyat sənədləri ilə birlikdə, həmin sənədlərin verilməsi tarixini əks etdirən arayış verilməlidir. Vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxslər, onların filial və nümayəndəlikləri vergi orqanına dövlət qeydiyyatına alınması haqqında şəhadətnamənin və təsis sənədlərinin bir nüsxədə surətlərini təqdim etməlidirlər. 10 gün müddətində uçot həyata keçməli və vergi ödəyicisinə müvafiq şəhadətnamə – Vergi Ödəyicisinin Eyniləşdirmə Şəhadətnaməsi verilməlidir (hər bir vergi ödəyicisinə eyniləşdirmə nömrəsi – VÖEN verilməklə). Banklar hüquqi şəxslərə yalnız bu şəhadətnamənin dublikatı əsasında bank hesabları açırlar.

Mənfəət vergisinin ödəyicisi olan rezident müəssisə üçün vergitutma obyektini onun mənfəətidir (ümumi mənfəətidir). Vergi ödəyicisinin gəliri ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərqə ümumi mənfəət deyilir. Beləliklə də, eyni mənə daşımaya baxmayaraq, “gəlir” və “mənfəət” anlayışları arasında prinsipial fərqi ayırd etmək olar. Əgər “mənfəət” təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi olub, gəlirlərlə bu fəaliyyət çərçivəsində həyata keçirilən xərclər

¹ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2008.

arasındakı fərq kimi başa düşülməlidir, “gəlir” vegi ödəyənin heç bir xərclər nəzərə alınmadan bilavasitə əldə etdiyi pul vəsaitidir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyinin vasitəsilə fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəəti mənfəət vergisinin obyektidir, yəni ümumi gəlirdən həmin gəlirin əldə edilməsinə çəkilən xərclər çıxdıqdan sonra qalan məbləğdən vergi tutulur. Bu iki halda müəssisələrin mənfəətindən 25 % dərəcəsi ilə vergi tutulur. Bu vergi dərəcəsi müəssisənin istehsal fəaliyyətindən əldə olunan mənfəətindən vergidir. Lakin digər mənfəət növləri üçün vergi müxtəlif dərəcələrlə müəyyən olunur. Müəssisənin digər mənfəətləri aşağıdakılar ola bilər:

- digər müəssisələrdə iştirak etməkdən əldə olunan gəlir;
- qiymətli kağızlar üzrə gəlirlər – dividendlər, faizlər;
- sığorta fəaliyyətindən mənfəət;
- lizinq və maliyyə lizinqi əməliyyatlarından gəlir və s.

Digər bir halda, yəni qeyri-rezidentin Azərbaycan mənbəyindən əldə olunan gəliri kimi müəyyən edilən və onun daimi nümayəndəliyi ilə bağlı olmayan ümumi gəlirləri xərclər çıxılmadan elə ödəmə mənbəyində mənfəət vergisinə cəlb edilir. Bu cür vergi qoyulmaya, Vergi Məcəlləsinin 125-ci maddəsində göstərilən gəlirlər məruz qalır. Bunlar aşağıdakı dərəcələrlə və eləcə də ödəmə mənbəyində mənfəət vergisinə cəlb olunurlar:

- dividend şəklində gəlir – 10 %;
- faizlər şəklində gəlir – 10 %;
- rezident müəssisəsinin lizinq, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödəmələri, riskin sığortasına və ya təkrar sığortasına dair müqaviləyə uyğun sığorta ödəmələri – 4 %;
- Azərbaycan Respublikası ilə digər dövlətlər arasında beynəlxalq rabitə və ya beynəlxalq daşımalar həyata keçirilərkən, rabitə və nəqliyyat xidmətləri üçün rezident müəssisəsinin ödəmələri – 6 % və s.

Qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyindən mənfəət vergisindən əlavə olaraq, bu daimi nümayəndəliyin xalis mənfəətindən həmin qeyri-rezidentin

xeyrinə köçürdüyü (verdiyi) hər hansı məbləğdən 10 % dərəcə ilə mənfəət vergisi tutulur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında 26 noyabr 2002-ci il Qanununa əsasən, mənfəət vergisi respublika ərazilərinə görə differensiasiya olunmuşdur (106-cı maddə).

Mənfəət vergisindən:

a) xeyriyyə təşkilatlarının gəliri (sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa);

b) qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıkları əvəzsiz köçürmələr, üzvlük haqları və ianələr;

ç) Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun qurumlarının gəliri, Dövlət Neft Fondunun gəliri (fondun vəsaitinin yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlir istisna olmaqla);

ç) alınmış sığorta ödənişləri;

d) beynəlxalq, dövlətlərarası və hökumətlərarası təşkilatların gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərdən başqa) və eləcə də Məcəlləyə əsasən digər təşkilatlar azaddırlar.

Əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərin ümumi sayının azı 50 % əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50 % azaldılır.

Vergi ili təqvim ili sayılır. Lakin hüquqi şəxslər rüb qurtardıqdan sonra 15 gündən gec olmayaraq cari ödəmələri dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər.

Mənfəət vergisi dövlət büdcəsinin gəlir mənbəyidir. Bələdiyyələrin mülkiyyətində olan müəssisələr mənfəət vergisini yerli büdcəyə ödəyirlər.

Mənfəət vergisi ilə bağlı bir məsələ üzrəində dayanmaq məqsədə-müvafiqdir. Bu məsələ kommersiya əməliyyatlarının və kapital qoyulmasının ölkə daxilində deyil, xarici ölkədə və ya ölkələrdə aparılması zamanı, vergi ödəyicilərin əldə etdikləri mənfəətin (və ya elə gəlirin) ikiqat vergiqoyulmaya cəlb edilməsidir. Bu problemlə nəinki təkcə Azərbaycan, habelə bütün dövlətlər üzləşir. Bu problemin vergi ödəyicilərə təsirin azaldılması üçün

dövlətlər arasında vaxtaşırı olaraq, razılaşmalar əldə olunur. Azərbaycan Respublikasının belə müqavilələri onlarıdır. Lakin bununla da məsələni tam həll etmək mümkün olmadığından vergi qanunvericiliyinə xüsusi norma daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 127-ci maddəsi xarici ölkədə ödənilən mənfəət vergisinin nəzərə alınmasına dair xüsusi qayda müəyyən etmişdir. Bu maddədə qeyd olunur ki, rezidentin Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında Azərbaycan mənbəyindən olmayan mənfəətlərindən (gəlirlərdən) ödənilmiş məbləğləri mənfəət vergisinin (və ya gəlir vergisinin) məbləğləri Azərbaycanda vergi ödənilərkən nəzərə alınır. Nəzərə alınan məbləğ Azərbaycan Respublikasında həmin gəlirdən və ya mənfəətdən müəyyən edilmiş dərəcələrlə tutulan verginin məbləğindən çox olmamalıdır.

Xarici ölkələrin vergi sistemlərində mənfəət vergisinə münasibətdə fərqli cəhətlər də vardır. Ümumiyyətlə, bəzi ölkələrdə, hüquqi şəxslərin mənfəətlərinə “korporasiya vergi” deyilən vergi qoyulur (yəni mənfəət vergisi). Korporativ vergi ABŞ, İsveç, Belçika, Lüksemurq, Avstriya, Danimarkada və başqa ölkələrdə tətbiq edilir. Onların bəzilərində əvvəlcə kompaniyanın mənfəətinə korporativ vergi qoyulur, sonra isə səhmdarların hər biri əldə etdikləri mənfəətlərinə görə şəxsən gəlir vergisi ödəyirlər. Bəzi ölkələrdə isə ikiqat vergiqoyulma olmasın deyərək, əlavə olaraq, səhmdarların mənfəətlərindən gəlir vergisi artıq tutulmur.

Azərbaycan vergi sistemində **gəlir vergisi** xüsusi yer tutur. Başqa vergilərə nisbətən gəlir vergisi ən müasir vergidir (məsələn, torpaq vergisi və əmlak vergisi gəlir vergisinə nisbətən daha qədim vergilərdir).

Gəlir vergisi ilk dəfə XVIII əsrin axırlarında – 1798-ci ildə İngiltərədə tətbiq edilmişdir. O zamanlar bu vergi daha çox əmlak xarakterli idi və şəxsin malik olduğu bina və malikanələrin dəyəri, qulluqçuların sayı və minik arabalarının olması faktı və s. əsas götürülərək alınır. 1842-ci ildə yeni gəlir vergisi tətbiq olundu. Bu vergi müasir vergiqoyulma prinsiplərinə yaxın olan bir vergi idi. Gəlir vergisinin tətbiqi onunla əlaqədar idi ki, cəmiyyət artıq

bundan əvvəlki vergilərin bəzisdən, xüsusilə də dolayı vergilərdən narazı idi. Bu vergilər kasıblarla varlılar arasında fərq qoymurdu. Bundan əlavə, əvvəlki gəlir vergisinin məbləği vətəndaşların ödəmə qabiliyyəti ilə əsla uyğun gəlmirdi.

Gəlir vergisi sonralar Prussiyada – 1891-ci ildən, Fransada – 1914-cü ildən tətbiq edilməyə başlayır.

Müasir dövrdə bəzi ölkələrin vergi sistemində gəlir vergisi əsas vergidir. Məsələn, ABŞ-da gəlir vergisi həm federal vergi kimi, həm də ştatların vergisi kimi tətbiq olunur. Ümumiyyətlə, ABŞ-da anqlosakson vergi sistemi modelinə üstünlük verilmiş və buna görə də gəlir vergisinin vergiqoyulma bazası çox böyükdür. ABŞ dövlət büdcəsində gəlir vergisinin payı 44,2 %-dir. Buna baxmayaraq, ölkədə gəlir vergisinin təsiri bir o qədər də hiss olunmur. Belə ki, vergiqoyulma sahəsində sənaye korporasiyalarının gəlirlərinə nisbətən, bəzi fəaliyyət sahələrinə, məsələn, kənd təsərrüfatına ABŞ hökumətinin mövqeyi daha “yumşaqdır”. İnvestisiyaları stimullaşdırmaq məqsədilə fermerlərin gəlirləri güzəştli şərtlərlə gəlir vergisinə cəlb edilir. İtaliyada 1987-1988-ci illərdə aparılan vergi islahatları nəticəsində gəlir vergisi üzrə güzəştlərin dairəsi genişləndirilmişdir.

Gəlir vergisi Avropa ölkələrinin demək olar ki, hamısında tətbiq olunur. Almaniyanın dövlət büdcəsinə gəlir vergisinin həcmi 38,7 %, Böyük Britaniyada – 46 %, İsveçrə və İsveçdə- 40 %, Fransada – 20 %-dir. Fransanın büdcəsində bu verginin həcmnin aşağı səviyyədə olması onunla izah olunur ki, bu ölkədə istehlaka qoyulan vergilər gəlirlərə qoyulan vergilərə nisbətən çoxluq təşkil edir. Gəlir vergisinin həcmnin büdcədə çox olduğu ölkələrdə bu vergiyə verilən üstünlük onunla izah olunur ki, əvvəla, gəlir vergisi vergiqoyulmanın ümumilik və bərabərlik prinsiplərini maksimum dərəcədə reallaşdıran vergi hesab olunur¹. İkincisi, hesab olunur ki, şəxsi vergi kimi gəlir

¹ Толстопятенко Г.П. Европейское налоговое право. М., 2001. С.137.

vergisinin obyektı vergi ödəyicisinin ehtimal olunduğu gəliri deyil, onun real həqiqi gəliridir.

Keçmiş sovet dövlətində dövlət büdcəsi tərkibində gəlir vergisinin payı 8-9 % idi (hətta 1960-cı ilin 7 may tarixində verilən keçmiş SSRİ qanunu ilə fəhlə və qulluqçulardan alınan gəlir vergisinin alınması ləğv edildi).

Azərbaycanda gəlir vergisinin alınmasının ümumi prinsipləri Vergi Məcəlləsinin VIII fəslində (95-102-ci maddələri) verilmişdir. Fiziki şəxslərdən gəlir vergisinə dair normalar vətəndaşların müxtəlif gəlir mənbələrini əhatə edərək, onların fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini vergiqoyulmaya cəlb edir.

Vergi Məcəlləsinin 95-ci maddəsinə əsasən, rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər gəlir vergisinin ödəyiciləridirlər. Müəssisələrin mənfəət vergisinə cəlb olunması mexanizmində olduğu kimi, fiziki şəxslərin də vergi statusu rezidentlik və ərazi prinsiplərinə əsaslanır. Bu prinsiplərə əsasən, Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, respublikada yaşayan xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan ərazisində olan mənbələrdə fəaliyyətdən gəlir əldə edərlərsə, fiziki şəxslərdən alınan gəlir vergisinin ödəyiciləridir. Bərabərlik prinsipinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşları və xarici vətəndaşlar Azərbaycan dövlət büdcəsi qarşısında bərabər vergi öhdəliyi daşıyırlar.

Vergi Məcəlləsinin 96-99-cu maddələrində rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin gəlirlərinin - gəlir vergisinə cəlb olunan obyektlərin dairəsi dəqiqləşdirilmişdir.

Belə ki, rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektı vergi ili üçün rezidentlərin bütün gəlirləri ilə bu gəlirin əldə olunmasına çəkilən xərclər arasındakı fərqdən ibarət olan məbləğdir.

Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezidentin gəlirindən də xərclər çıxılmaqla gəlir vergisi tutulur, yəni gəlir ilə xərclər arasında fərq vergitutma obyektı olur.

Lakin bu ikisindən fərqli olaraq qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliklə bağlı olmayan fəaliyyətdən əldə etdiyi ümumi gəliri, yəni xərclər çıxılmadan, ödəniş yerində vergitutma obyektidir.

Rezident-vergi ödəyicisinin həm Azərbaycan Respublikası ərazisində, həm də onun hüdudlarından kənarında əldə etdiyi gəlirlərdən gəlir vergisi tutulur. Qeyri-rezident vergi ödəyicisinin gəliri onun Azərbaycan Respublikası mənbələrindən əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir.

Gəlirlər iki qrupa bölünür:

- muzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
- muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən alınan gəlir.

Muzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlirlərə əmək haqqı, bu işdən alınan hər hansı ödəmə və ya fayda və s. bu kimi gəlirlər aiddir.

Muzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlirlər sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərdən ibarətdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında respublika qanunvericiliyi bu fəaliyyət növlərini müəyyən edir. Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə aşağıdakılar aiddir:

- faiz gəlirləri;
- dividend;
- əmlakın icarəyə verilməsindən gəlir;
- vergi ödəyicisinə bağışlanan borc məbləği;
- təqvim ili ərzində alınan hədiyyə və mirasların məbləği və digərləri.

Gəlir vergisi progressiv üsulla tutulan vergidir, yəni gəlir artdıqca yerginin dərəcəsi artır. Gəlir vergisi dərəcələri Vergi Məcəlləsinin 101-ci maddəsində göstərilmişdir. Burada verilən iki xüsusi cədvəldən biri aylıq, digəri isə illik gəlirlərin məbləğinə görə vergi dərəcələridir. 2002-ci ilin yanvarın 1-dən, Vergi Məcəlləsinə edilən əlavə və dəyişikliklər əsasında vergi dərəcələri müvafiq gəlirlər üçün 12 %, 25 %, 35 % müəyyən edilmişdir.

Gəlir vergisinə dair güzəştlər iki formada müəyyən edilmişdir. Vergi Məcəlləsinin 102-ci maddəsinə əsasən fiziki şəxslərin bəzi gəlirləri, məsələn, alimentlər, tələbələrin təqaüdləri, kompensasiya xarakterli ödəmələr, hər növ

pensiyaların məbləği və s. vergidən tam azad edilir. Bəzi fiziki şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən aylıq gəliri (milli qəhrəmanlar, I və II qrup müharibə əlilləri, Şöhrət ordeninin hər 3 dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslər, həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarının (ərlərinin) gəlirləri) aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 20 misli miqdarında azaldılır.

SUAL 3. Torpaq vergisi. Əmlak vergisi

Torpaq insanlar üçün lap qədim zamanlardan həm əsas istehsal vasitəsi hesab edilmiş və həm də torpaq vergisi formasında torpaqdan istifadə pullu olmuşdur. Torpaq vergisi kəndlilərdən alınan qədim vergilərdən biri kimi feodal hüquq institutudur.

1999-cu il 25 iyun tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə qəbul edilmiş Torpaq Məcəlləsinin 97-ci maddəsinə əsasən torpaqdan istifadə haqqı iki formada – torpaq vergisi və icarə haqqı formalarında müəyyən edilmişdir. Torpaqdan istifadə edilmənin pullu (ödənişli) olması torpaq münasibətlərinin hüquqi tənziminin əsas və mühüm elementlərindən biridir.

Müstəqil Azərbaycanda torpaq vergisi haqqında ilk qanun 1993-cü il fevralın 8-də qəbul edilmişdir. Lakin 16 iyul 1996-cı il tarixli “Torpaq islahatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən torpaq üzərində yeni münasibətlərə – xüsusi mülkiyyətə keçilməsi ilə bağlı aparılan torpaq isahatı ilə əlaqədar 24 dekabr 1996-cı ildə daha bir qanun - “Torpaq vergisi haqqında” Qanun qəbul edildi.

Hazırda torpaq vergisinin alınması mexanizmi Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin XIV fəslində (204-208-ci maddələrdə) müəyyənləşdirilmişdir.

Torpaq vergisi dövlət və bələdiyyə büdcələrinin mənbəyidir. Başqa vergilərlə (məsələn, ƏDV, aksizlər, gəlir vergisi və s.) müqayisədə torpaq vergisinin büdcədə payı azdır.

Ümumiyyətlə, torpaq vergisinin büdcədəki səviyyəsinin az olmasına baxmayaraq, bu verginin tətbiqi vacibdir. Belə ki, torpaq vergisinin alınması insanlarda torpağa münasibətdə məsuliyyət və qayğı hissələrini yüksəldir, onlarda torpaqdan səmərəli istifadə etmək vərdişləri yaradır.

Torpaq vergisinin tətbiqi mülkiyyətçilərin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən qətiyyənlə asılı deyildir. Torpaq vergisi torpaq sahəsinin təyinatından, sahəsindən və torpağın coğrafi yerləşməsindən asılı olaraq tətbiq edilir.

Məcəllənin 204-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan aşağıdakı fiziki və hüquqi şəxslər torpaq vergisinin ödəyiciləridir:

- rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər;
- rezident müəssisələr;
- müəssisələrin filial və bölmələri;
- Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəssisələr.

Fiziki və hüquqi şəxslərin Azərbaycan ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaq sahələri vergitutma obyektinə sayılır.

Azərbaycan Respublikasında torpaqlar təyinatından asılı olaraq müxtəlif əsaslara görə torpaq vergisinə cəlb olunurlar. Bu nöqteyi-nəzərdən torpaqlar 2 qrupa bölünürlər: a) kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar; b) qeyri-kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar¹.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balların müəyyənləşdirilməsi haqqında 29 dekabr 2000-ci il tarixli 230 sayılı Qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar 19 kadastr bölgələrinə bölünürlər. Hər bir bölgə öz növbəsində I, II,

¹ Afət Mirzəyeva. Maliyyə hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2003. Fəsil X.

III, IV və V qrup torpaqlara – keyfiyyətlərinə görə, otlaqlar, biçənəklər, əkinlər və s. torpaqlara – təyinatına görə bölünürlər. Müvafiq bölgədə hər qrup torpaqlara keyfiyyətinə görə müəyyən şərti keyfiyyət halları müəyyən olunur. Məsələn, Abşeron-Qobustan kadastr bölgəsinə daxil olan inzibati rayonların I qrup torpaqlarının keyfiyyət balı 100-81; II qrup- 80-61; III qrup- 60-41; IV qrup- 40-21; V qrup 20-1-dir.

Qeyri-kənd təsərrüfatı təyinatlı, yəni sənaye, tikinti, nəqliyyat, ticarət-məişət xidməti, bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar, yaşayış fondlarının həyətəyanı sahələrinin torpaqları üzrə torpaq vergisi Məcəllənin 206-cı maddəsində əks olunan xüsusi cədvəl üzrə şəhər və rayonlarda hər kvadrat metr torpaq sahəsi üçün aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin faizlə müəyyən olunan dərəcələri ilə tutulur.

Torpaq vergisinə aşağıdakı torpaqlar cəlb olunmur:

- yaşayış məntəqələrinin ümumi istifadədə olan torpaqları;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının, yerli özünü idarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı və onun qurumlarının və Dövlət Neft Fondunun torpaqları;
- dövlət sərhəd zolaqları və müdafiə təyinatlı torpaqlar;
- istehsal fəaliyyətinə cəlb edilməyən dövlət, meşə, su fondu torpaqları.

Müvafiq orqanlar tərəfindən hər ili iyulun 1-dək fiziki şəxslərə torpaq vergisi hesablanır və bildirişlər avqustun 1-dən gec olmayaraq çatdırılır. Müəssisələr torpaq vergisini illik olaraq hesablayır və mayın 15-dən gec olmayaraq, hesablamaları vergi orqanına təqdim edirlər.

Torpaq vergisi bərabər məbləğlərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq ödənilir.

Müəssisələrdən, yəni hüquqi şəxslərdən torpaq vergisi dövlət büdcəsinə, fiziki şəxslərdən torpaq vergisi isə bələdiyyə büdcəsinə daxil olur.

Əmlak vergisi Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində düzünə vergilərdən biridir. Xüsusi mülkiyyətin inkişafı və əhalinin rifah halı yüksəldikcə, bu verginin büdcədə həcmi də çoxalır.

Əmlak vergisinin alınmasına dair prinsiplər Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin XIII fəslinin 196-202-ci maddələrində müəyyən edilmişdir.

Məcəllənin 196-cı maddəsinə əsasən, əmlak vergisinin ödəyiciləri mülkiyyətində müvafiq vergi obyektləri olan fiziki şəxslər və müəssisələrdir, habelə özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəssisələr hesab olunurlar.

Əmlak vergisinin obyektlərinə görə fiziki şəxslər və müəssisələr müxtəlif dərəcələrlə vergiyə cəlb olunurlar.

Belə ki, fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən aşağıdakı əmlakı əmlak vergisinə cəlb edilir:

- tikililər və ya onların hissələrinin (binalarının) dəyəri;
- yerindən və istifadə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq rezident fiziki şəxslərə məxsus avtomobillər və avtonəqliyyat vasitələri;
- su və hava nəqliyyatı vasitələri.

Müəssisələrin əmlak vergisinə cəlb edilən əmlakı bunlardır:

- müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri;
- müəssisələrin balansında olan avtonəqliyyat vasitələri;
- qeyri-rezident müəssisələrin yalnız daimi nümayəndəliklə bağlı olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri.

Yuxarıda adları çəkilən hər bir əmlak üçün vergi differensiasiya qaydasında, yəni ayrı-ayrılıqda müəyyən edilmişdir.

Fiziki şəxslər binalara görə əmlak vergisini Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 2001-ci il tarixli 46 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Binalara (və ya onların hissələrinə) görə əmlak vergisinin hesablanması” Qaydalarına əsasən, xüsusi qaydada ödəyirlər. Belə ki, şəxslərə məxsus binalara əmlak vergisini hesablamaq üçün xüsusi mülkiyyətdə olan binalara mülkiyyət hüququnun qeydiyyatı və texniki informasiya orqanı müvafiq bələdiyyələrə cari ilin yanvarın 1-nə olan vəziyyətinə görə binaların dəyəri

haqqında məlumat çatdırılmalıdırlar. Binaların dəyəri inventar dəyəri adlandırılır. Fiziki şəxslərə məxsus binaların inventar dəyəri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 iyun 1999-cu il tarixli 110 sayılı Qərarı ilə təsdiq olunmuş “Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan binaların inventar dəyərinin hesablanmasına dair” Qaydalara əsasən müəyyən edilir.

Beləliklə, fiziki şəxslərə məxsus binanın inventar dəyərindən, Vergi Məcəlləsinin 198-ci maddəsində göstərildiyi kimi 0, 1 % məbləğində əmlak vergisi tutulur.

Avtonəqliyyat vasitələrinə görə əmlak vergisinin dərəcələri və hesablanma qaydası həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər üçün eynidir. Belə ki, onların mühərrikinin həcminə görə (1 kub. sm) aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin (200 manatın) 0, 01 % və 0, 02 % (minik və yük maşınları) illik əmlak vergisi şəklində tutulur. Su və hava nəqliyyatı üçün də belə hesablama müəyyən olunmuşdur.

Müəssisələr əsas vəsaitlərinin xüsusi qaydada hesablanan orta illik dəyərindən 1 % dərəcəsi ilə əmlak vergisi ödəyirlər.

Əmlak vergisindən dövlət hakimiyyət orqanları, büdcə təşkilatları, yerli özünü idarəetmə orqanları, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun qurumları, dövlət fondları və s. azaddırlar.

Müəssisəyə məxsus ekologiya, yanğından mühafizə, mülki-müdafiə məqsədləri üçün istifadə edilən obyektlərin, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələrinin yalnız bu sahələrin təyinatı üzrə istifadə etdikləri obyektlərinin və s. dəyəri əmlak vergisinə cəlb edilmir.

Əmlak vergisi illik vergidir. Müəssisələrdən alınan əmlak vergisi dövlət büdcəsinə, fiziki şəxslərdən alınan əmlak vergisi isə bələdiyyə büdcəsinə daxil edilir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, mühazirədə nəzərdən keçirdiyimiz ayrı-ayrı vergi növləri məcmu şəkildə respublikamızın vergi sistemini (mənbə baxımından) təşkil edir.

Vergilərin iqtisadiyyatda və cəmiyyətin digər sahələrində, onların inkişafında rolunu nəzərə alaraq qanunverici ayrı-ayrı normativ aktlar (məsələn, Vergi Məcəlləsi; “Əlavə dəyər vergisi haqqında” Qanun; “Mənfəət vergisi haqqında” Qanun; “Aksizlər haqqında” Qanun; “Torpaq vergisi haqqında” Qanun və s.) qəbul etməklə bu sahədə yaranan və yarana biləcək məsələlərin vaxtında və dəqiq hüquqi tənzimlənməsinə çalışmışdır. Hazırda bu sahədə demək olar ki, heç bir boşluq qalmamışdır və qanunverici orqan qeyd edilən normativ aktların daimi olaraq təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması qayğısına qalır.